

Актуальні питання теорії синонімії*Роботу виконано на кафедрі практики англійської мови ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті зроблено спробу проаналізувати основні проблеми, які досліджує сучасна теорія синонімії, а саме: визначення поняття синоніма, критерії синонімічності, класифікацію синонімів, тотожність та відмінності між синонімічними лексичними одиницями. Встановлено необхідність розглядати синонімічні відношення з урахуванням двохаспектної характеристики семантики слова: семасіологічної та ономасіологічної.

Ключові слова: синоніми, синонімічний ряд, семантичне протиставлення, семасіологія, ономасіологія.

Єфремова Н. В. Актуальные вопросы теории синонимии. В статье сделана попытка проанализировать основные проблемы, исследуемые современной теорией синонимии, а именно: определение понятия синонима, критерии синонимичности, классификацию синонимов, тождественность и различие между синонимическими лексическими единицами. Установлено необходимость рассматривать синонимические отношения принимая во внимание двухаспектную характеристику семантики слова: семасиологическую и ономасиологическую.

Ключевые слова: синонимы, синонимический ряд, семантическое противопоставление, семасиология, ономасиология.

Yefremova N. V. Key Questions of the Theory of Synonyms. An attempt to analyze the main problems investigated by modern theory of synonyms, mainly the definition of a synonym, criteria of synonymity, classification of synonyms, identity and differences between synonymous lexical units is made in this article. The necessity to look upon the synonymic relations taking into consideration two-levelled characteristics of word semantics – semasiological and onomasiological, is established.

Key words: synonyms, synonymic series, semantic opposition, semasiology, onomasiology.

Постановка наукової проблеми та її значення. Синонімія – характерне явище мов різних типів. Синонімічні відношення слів відіграють значну роль в організації лексико-семантичної системи мови. Вони розкривають специфіку структурної організації лексики так, як майже ніякі інші семантичні відношення. Цим зумовлено мету цієї статті, яка полягає у висвітленні основних проблем, що їх вирішує сучасна теорія синонімії.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Центральним питанням теорії синонімії є визначення поняття синоніма. Погляди лінгвістів на його вирішення відрізняються залежно від того, якому критерію вони надають перевагу. Аналіз критеріїв синонімічності знаходимо в роботах А. П. Євгенєвої [7, 54–14], Ю. Д. Апресяна [1, 216–220], В. Г. Вілюмана [6, 6–61], Л. О. Новікова [11, 222–228], Ю. Є. Вауліної [5, 15], А. Я. Скішідло [12, 12–13]. Основними критеріями синонімічності вважають: тотожність значень, або смислову тотожність [6, 87], наявність однакового чи близького предметно-логічного змісту [11, 115–116], часткову взаємозамінність синонімів [13, 36–37], спільність дистрибуції та сполучуваності [4, 15].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Відповідно до вказаних критеріїв існує два підходи щодо визначення синонімів – чисто семантичний та операційно-семантичний [1, 216–220]. Для чисто семантичного підходу актуальною є вказівка на наявність інтегрального компонента в структурі лексичного значення синонімів, для операційно-семантичного – на повну взаємозамінність у будь-якому контексті або часткову взаємозамінність у певних контекстах.

Проаналізувавши досить велику кількість визначень синонімів, В. Г. Вілюман стверджує, що, не зважаючи на суттєві відмінності, спільною для всіх них є вказівка на семантичну близькість або тотожність. Тобто в більшості випадків синонімію розглядають як семантико-смислове явище [6, 11].

З огляду на це, ми поділяємо властиву більшості дослідникам точку зору на синонімію як на семантичне явище [8] і приймаємо за вихідне визначення синонімів як лексичних одиниць, які виражають одне поняття. Ми погоджуємося з думкою, що тотожними або близькими за значенням належить вважати тільки ті слова, котрі вживають для позначення одного й того ж поняття і

розрізняють між собою або відтінками значення в межах цього поняття, або експресивним, емоційним забарвленням, чи вживанням у певних стилістичних умовах, у певних сполученнях із тими або іншими словами [7]. Це визначення дозволяє зосередити увагу на власне семантичному, сигніфікативному аспекті лексичного значення синонімів. Інші критерії: співвіднесеність із денотатом, повна або часткова взаємозамінність, тотожність сполучуваності в межах однієї формули дистрибуції, спільність структурних ознак синонімів, функціональна спільність – є суттєвими для дослідження синонімії, але ми розглядаємо них як додаткові.

Ще однією важливою проблемою теорії синонімії є питання класифікації синонімів. Члени синонімічних рядів розрізняють між собою характером синонімічних зв'язків, смисловими відтінками, сферою вживання, емоційно-експресивними особливостями. Тому класифікація синонімів залежить від аспекту, визначеного дослідником.

Залежно від характеру синонімічних зв'язків (постійних чи тимчасових) синоніми поділяють на загальнономовні та оказіональні. Перші – це окремі слова або фразеологічні одиниці, які вживають у прямому або переносному значенні, якщо останнє закріпилось за словом і фіксується словником. Оказіональні синоніми існують тільки в умовах певного контексту.

Традиційно загальнономовні синоніми поділяють на ідеографічні (понятійні, смислові), стилістичні та семантико-стилістичні [11, 229]. Ідеографічні синоніми передають різні додаткові смислові відтінки. Залежно від компоненту, який диференціює значення поняттєвих синонімів, їх поділяють на такі підгрупи: 1) синоніми, в значенні яких підкреслено і виділено ту чи іншу сторону або ознаку явища, позначеного словом; 2) синоніми, що виявляють ступінь або міру ознаки, якості чи стану; 3) синоніми, які вказують на різний характер дії; 4) синоніми, відтінки значення яких тісно пов'язані з характером лексичної сполучуваності [10, 33].

Стилістичні синоніми протиставляють вживанням у тому чи іншому функціональному стилі. Стилістична характеристика слова часто переплітається з його емоційним забарвленням, що визначає належність слова до того чи іншого функціонального стилю.

Названі групи тісно пов'язані між собою, оскільки синоніми можуть одночасно відрізнитись відтінками значення, емоційним забарвленням і стилістичною характеристикою. Тому виділяють третю групу – синоніми семантико-стилістичні.

Окрім перерахованих груп, існують так звані абсолютні синоніми. Вони не мають відмінностей у семантиці, тобто є словами з тотожним значенням. Питання про синонімічність таких слів вирішують у лінгвістичній літературі неоднозначно, залежно від того, які слова називають синонімами – близькі чи тотожні за значенням. Науковці, котрі визначають синоніми як слова, близькі за значенням, вважають абсолютний збіг значень синонімічних слів нетиповим для розвитку мови [7, 11]. Протилежний підхід до явища абсолютної рівнозначності слів полягає в тому, що тільки такі слова потрібно вважати синонімами. Слова з близькими значеннями відносять до квазисинонімів [1, 235].

За специфікою функціонування слова в мові та мовленні виділяють три основні групи слів-синонімів: 1) слова, що є синонімами в мові і мовленні; 2) слова, які є синонімами тільки в мові; 3) слова, що виступають синонімами тільки в мовленні. Згідно з цією класифікацією, синоніми поділяють на парадигматико-синтагматичні, парадигматичні та синтагматичні [9, 123].

За парадигматичними зв'язками в межах синонімічних рядів останні поділяють на гомогенні та гетерогенні [12, 53]. Гомогенність синонімів виявляється в їхній стабільній моносемності та монофункціональності, близькій стилістичній маркованості, тісній спаяності експресивної чи емоційної оцінки із сигніфікатом. Гетерогенні ряди об'єднують компоненти з різнотипними лексичними значеннями. Для цих рядів характерна взаємодія синонімів із сигніфікативним та сигніфікативно-денотативним значеннями. Тому вони відрізняються номінативною цінністю, синтаксичною залежністю, синтагматичною обумовленістю, характером вираження експресивної оцінки [12, 59].

Поділ синонімів на групи є певною мірою умовним і використовують його переважно з практичною метою для аналізу відмінностей між членами синонімічних рядів.

Усі відмінності між синонімами Ю. Д. Апресян зводить до чотирьох типів: 1) чисто семантичні відмінності; 2) оцінні відмінності; 3) відмінності в семантичних асоціаціях; 4) відмінності в логічних акцентах [2, 270]. Саме семантичні відмінності є найскладнішими та найцікавішими. Поняття, яке є змістовим, сигніфікативним ядром лексичного значення, реалізованим у системі мови парадигматичними і синтагматичними зв'язками слів, об'єднує слова-синоніми, виділяє спільне в їхніх значеннях,

оскільки воно єдине для всього синонімічного ряду. Однак це поняття по-різному фіксується в різних словах. Синоніми поглиблюють його, акцентуючи ту чи іншу його ознаку. Єдине поняття визначає спільну семантичну основу синонімічного ряду, тотожну частину синонімів. Але не всі ознаки поняття однаковою мірою відображені в значенні того чи іншого синоніма.

У зв'язку з цим необхідно зазначити, що тотожність основних змістових компонентів не означає повної семантичної рівнозначності синонімів. Комунікативна цінність синонімів полягає не в повній тотожності їх значень, а в семантичній диференціації. Еквівалентність синонімів завжди часткова. Сам факт вибору того чи іншого синоніма обумовлений такою фундаментальною системоутворюючою властивістю елементів мови, як властивість неоднорідності. Самостійні мовні знаки, еквівалентні на концептуальному рівні, хоча б у мінімальній мірі відрізняються або за змістом, або за експресивно-стилістичним вживанням, пов'язаним, як правило, із семантичною диференціацією [4, 37].

Визначення синонімів на понятійній основі дає можливість розглядати синонімічні відношення з урахуванням двохаспектної характеристики семантики слова: 1) семасіологічної, яка полягає в дослідженні інтралінгвістичної семантичної значущості слів та 2) ономасіологічної, що аналізує відношення слова до реального світу, до предметно-понятійного ряду [11].

Хоча основним напрямом у вивченні синонімів є їхня семасіологічна інтерпретація, існує думка, що синонімія – це категорія переважно ономасіологічна, оскільки вивчення синонімів відбувається в напрямку від понятійного, змістово-семантичного зв'язку, від значення до форм вираження [11].

Лексикологічний та лексикографічний досвід вивчення синонімів підтверджує правильність ономасіологічного підходу до їх дослідження, оскільки при тезаурусній класифікації лексики синонімічні відношення є базою логічної структури семантичного поля. Ономасіологічний підхід полягає у вивченні семантики слова як номінативної одиниці та знакового утворення. Основною характерною особливістю процесу знакоутворення є те, що він поєднується з відображальною діяльністю людини, з узагальненням та відбором необхідного та суттєвого, з утворенням понять. Отже, мова є засобом матеріалізації думки. У цьому відношенні визначення синонімів на понятійній основі узгоджують із сигніфікативним аспектом номінації. Однак пізнання не починається з думок, а зі спостережень та дій над предметною дійсністю. Виділення денотату як реального предмета або предмета, про який думають, закріплюється в абстрактному вигляді у сигніфікаті мовного знака. Тобто позначення предмета словом завжди опосередковують поняттям про нього. Завдяки єдиній сигніфікативній природі мовного знака, його однозначній відповідності денотату слово залишається тотожним самому собі в будь-яких контекстуальних оточеннях, має здатність функціонувати в мовленні як представник певного предмета у свідомості [12]. Первинна номінація, власне семіологічне означування – це мовні та психічні явища, результатом яких є значимі мовні одиниці. У прямих значеннях номінативних знаків задаються функції, зовнішня форма, спосіб використання предмета; агент, об'єкт, середовище та інші реальні характеристики дій, процесів об'єктивної дійсності, суб'єктивних властивостей та станів людини, які позначають.

Отже, ономасіологічна інтерпретація синонімів полягає у встановленні того, що заховано за відтінками значення лексичних одиниць – членів синонімічного ряду, точніше, яку саме частину отриманих у процесі діяльності знань про об'єктивну дійсність ми фіксуємо в їхніх найменуваннях, який концепт іменуємо певним синонімом, наявність яких ознак в онтології об'єкта є обов'язковою для того, щоб він був включений у певний синонімічний ряд. Синоніми є таким явищем номінації, котре починається із повної тотожності семантики слів, що називають одне і те ж, проходить різні ступені градації семантичної близькості до вираження такого ступеня відмінності в лексичних значеннях, коли виникає питання, чи є близькі за смыслом слова синонімами, чи ні.

Погоджуючись із необхідністю комплексного дослідження синонімії, науковці не можуть дійти згоди відносно черговості семасіологічного та ономасіологічного етапів аналізу. Номінативно-репрезентативна цінність синонімів визначає їх відношення в межах синонімічного ряду, семантичне розгортання синонімічних лексем у синтагматичних, валентних зв'язках, обмеження сполучуваності. Тому існує думка, що ономасіологічний етап є передумовою наступного, семасіологічного, етапу аналізу [12]. Протилежне твердження про первинність семасіології, яке є базою ономасіологічних досліджень, та нерозривність цих двох аспектів вивчення лексики також існує в сучасній лінгвістиці [3].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Запропонований виклад дає змогу зробити висновок, що семасіологія й ономасіологія мають спільний об'єкт дослідження, але аналізують його

з різних сторін. Протиставлення семасіології та ономасіології як двох методів вивчення семантики, які взаємно доповнюють один одного, не є абсолютним.

Необхідність подальшого комплексного дослідження синонімії як семантичного явища є незаперечною у зв'язку з важливою роллю загальної теорії синонімії у формуванні сучасної парадигми лінгвістичних знань.

Перспективним бачимо аналіз синонімів, що належать до різних частин мови, з точки зору когнітивної семантики.

Література

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды : в 2 т. / Ю. Д. Апресян. – М. : Школа “Языки русской культуры” ; изд. фирма “Восточная литература” РАН, 1995. – Т. 1 : Лексическая семантика. – 472 с.
2. Апресян Ю. Д. Избранные труды : в 2 т. / Ю. Д. Апресян. – М. : Школа “Языки русской культуры” ; изд. фирма “Восточная литература” РАН, 1995. – Т. 2 : Интегральное описание языка и системная лексикография. – 776 с.
3. Бородина М. А. К типологии и методике историко-семантических исследований / М. А. Бородина, В. Г. Гак. – Л. : Наука, 1979. – 213 с.
4. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика : учеб. пособие для вузов / Л. М. Васильев. – М. : Высш. шк., 1990. – 176 с.
5. Ваулина Ю. Е. Семантические особенности и синонимические отношения в группах английских прилагательных со значениями “женский”, “мужской” : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Ю. Е. Ваулина. – М., 1983. – 199 с.
6. Вилюман В. Г. Английская синонимика : учеб. пособие для вузов / В. Г. Вилюман. – М. : Высш. шк., 1980. – 128 с.
7. Евгеньева А. П. Словарь синонимов русского языка : в 2 т. / А. П. Евгеньева. – Л. : Наука, 1970. – Т. 1. – С. 5–14.
8. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз. – М. : Прогресс, 1978. – 543 с.
9. Левицкий В. В. Проблемы экспериментальной семасиологии : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / В. В. Левицкий. – Черновцы, 1974. – 398 с.
10. Нечитайло О. И. Синонимы как средство лексикографической интерпретации слова: (на материале украинских словарей) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / О. И. Нечитайло. – Киев, 1983. – 212 с.
11. Новиков Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. – М. : Высш. шк., 1982. – 272 с.
12. Скшидло А. Я. Синонимия в диалогической речи : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / А. Я. Скшидло. – Череповец, 1987. – 438 с.
13. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 272 с.

Статтю подано до редколегії
15. 04. 2011 р.